

Mr Milivoj Bešlin

Identitetske i ideološke pretpostavke u funkcionisanju Vojne granice u Banatu u XVIII veku

---

Apstrakt: U radu se analiziraju identitetske i ideološke osnove za održavanje sistema u Vojnoj granici u Banatu. Pristup u radu je redukovan na srpsku etničku komponentu u Granici. Srpska etnija rasprostranjena duž vojne granice sa Osmanskim carstvom u Banatskoj Vojnoj granici imala je poseban status i njenim pripadnicima je bio garantovan privilegovan status od strane centralnih državnih organa, a pre svega od vladara koji je bio ključni kohezioni faktor, ali i primarna institucija vlasti u Monarhiji. Položaj srpskih graničara, kao važnih odbrambenih činilaca, bio je determinisan dvema koordinatama: državom koju je reprezentovao vladar i koja je imala intencije da kreira lojalnog podanika, kao i crkvenom organizacijom koja je želela da stvori vernika prema vlastitim projekcijama. Oba ova elementa fundamentalno su uticala na idejne i identitetske pretpostavke u funkcionisanju Vojne granice u Banatu u XVIII veku.

Ključne reči: Banatska Vojna granica, XVIII vek, Habzburška monarhija, identiteti, militari.

Habzburška monarhija je bila složena i kompozitna zajednica istorijskih pokrajina nejednakih geografskih, verskih, mentalitetskih, etničkih, duštvenih i ekonomskih karakteristika. Srbi se u Ugarsku naseljavaju na njenim južnim obodima, decenijama pre, a posebno intenzivno nakon pada Despotovine 1459. Ugarski vladari su rado naseljavali Srbe kao odbrambeni bedem od osmanskih napada, zbog čega u to vreme savremenici te prostore nazivaju *Rackom zemljom*. Nakon Mohačke bitke (1526) i posebno pada Banata (1551) prostori današnje Vojvodine bili su uglavnom opusteli, usled pustošenja osmanskih i hrišćanskih vojski koja su bila vrlo frekventna. Ratovanjima u vreme Velikog bečkog rata (1683–1699) kao i u vreme Austro-osmanskih ratova 1716–1718. i 1737–1739. ovi prostori se integrišu u sastav Habzbuške carevine i tada započinje kolonizacija južnih oblasti.¹

Osamnaestovekovno društvo austrijske carevine bilo je čvrsto socijalno struktuirano i jasno hijerarhizovano, a zasnivalo se na dvema suprotstavljenim grupama – privilegovanom plemstvu i crkvenom kleru i depriviranim masama naroda, koje nisu imale bilo kakav politički i društveni značaj. U tom smislu, navedena staleška struktura austrijskog društva bila je nasledena

---

¹ *Istorija srpskog naroda*, knj. III-1, III-2, IV-1, Beograd, 1994; Dušan J. Popović, “Vojna granica”, u: *Vojvodina II*, Novi Sad, 2008, str. 321–327.

iz prošlih vremena. U XVIII veku status Srba u Monarhiji je bio nejednak i prevashodno je zavisio od prostora koje su naselili, iako je daleko najveći broj njih pripadao „čvrtom staležu“, – lišenom bilo kakvih političkih prava. Srpska naselja rasprostranjena duž Vojne granice sa Osmanskim carstvom imala su specijalno ustrojstvo i njihovim stanovnicima je bio garantovan privilegovan status od strane centralnih državnih organa, a pre svega od vladara, koji je bio ključni integrativni i kohezioni faktor, ali i primarna institucija vlasti u Monarhiji.²

Kada je opasnost od osmanskih upada na habzburšku teritoriju u Potisju i Pomorišju prestala i granice Carstva pomerene ka jugu, demilitarizovane su Potiska i Pomoriška Vojna granica 1751., ali kako se Austrija i dalje graničila sa Osmanskim carstvom, pojavila se potreba za formiranjem novog graničnog, odbrambenog bedema. Kada se nakon austro-osmanskog rata 1737–1739. Beogradskim mirom (1739) granica dve imperije ustalila na Dunavu, javila se potreba za formiranjem nove vojne granice – Banatske. Ona je osnovana 1764. i imala je širok teritorijalni opseg od preko 67 milja, a teritorijalno je bila podeljena i organizovana u dva puka: nemačko-banatski i vlaško-ilirski.³ Njeno političko i socijalno ustrojstvo je za razliku od preostalog feudalnog dela ugarskih zemalja bilo neka vrsta graničarskog *corpus separatuma*, izuzetog iz organa državno-pravnog uređenja staleške monarhije. Pripadnici pravoslavne vere i srpske etnije koji su uživali ovaj status najčešće su nazivani *krajišnicima*, *hajducima* ili *militarima*, a najčešće samo *graničarima*. Uzroci za konstituisanje graničarsko-odbrambenog sistema bili su uslovljeni koliko vojnim, toliko i političkim, etničkim i ekonomskim faktorima. Pitanje odbrane zemlje za austrijske vladare vekovima je bilo centralno egzistencijalno pitanje za monarhiju i samu habzburšku dinastiju. Sistem regularne vojske bio je po bezbednosne interese monarhije veoma rizičan i nedelotvoran, najpre jer je slobodnih ljudi bilo malo, a takvi vojnici bili bi skupi i nepouzdana, posebno ako su poticali iz ugarskih redova. Svako ratno iscrpljivanje skupo je koštalo Austriju, ali i nametalo pitanje finansiranja stajaće vojske, koja bi se usled nezadovoljstva mogla okrenuti protiv vladara. Zbog toga je stvaranje efikasne, jeftine i lojalne vojske bilo stavljeno u kontekst srpskog naseljavanja južnih habzburških teritorija.⁴ Ovakvom politikom bečkog Dvora trajnije je rešavano pitanje naseljavanja opustelih oblasti, razbijala se etnička kompaktnost rebelijanski raspoloženih Mađara, Habzburzi su dobijali lojalan i vojno

² Robert A. Kann, *A history of the Habsburg Empire 1526-1918*, Berkeley, 1980; P. Rokai, Z. Đere, T. Pal, A. Kasaš, *Istorija Mađara*, Beograd, 2002, str. 368–369.

³ P. Rokai, Z. Đere, T. Pal, A. Kasaš, *Istorija Mađara*, Beograd, 2002, str. 335.

⁴ Dušan J. Popović, “Vojna granica”, u: *Vojvodina II*, str. 270.

obučen elemenat prema Osmanskom carstvu, čime je i rešavano pitanje odbrane granica, ali i unutrašnjeg poretka koji su relativno često narušavali ugarski staleži svojim emancipatorskim pokretima. U takvoj konstelaciji Srbi su dobijali ličnu slobodu, bili su priznati kao kolektivitet i imali su znatno veća prava nego što bi, s obzirom da u etničkom smislu nisu predstavljali značajan udeo u stanovništvu Monarhije, pod drugim okolnostima imali. Vođeni svim navedenim racionalnim interesima, više habzburških careva je izdavalo privilegione diplome Srbima nastanjenim na teritorijama vojnih granica, a među najznačajnijim je bila *Statuta Valachorum*, koju je Ferdinand II izdao u Regensburgu, oktobra 1630. I dok su ranije privilegije imale karakter zaštitnih diploma, *Statuta Valachorum* je bio razrađen dokument koji je pravno, sveobuhvatno definisao i regulisao položaj Srba graničara *de iure* u Varaždinskom i *de facto* u Karlovačkom generalatu.⁵ Više vladara je potvrđivalo navedeni dokument, ali je on najznačajnije dopune doživeo 1737. kada nastaju *Valachorum comunitas* kojim su Srbi na ovim prostorima dobili specijalno uređenje, koje je odgovaralo njihovim tradicijama i vojničkom pozivu na granici.⁶

Tokom modernog doba, posebno u vreme apsolutne monarhije postojala je permanentna napetost između centralnih državnih vlasti i feudalaca, koji su tražili da se celokupno stanovništvo prebego iz Osmanske carevine inkorporira u habzburški feudalni sistem – *Provincijal*. Ovaj problem je postao posebno akutan nakon Velike seobe Srba 1690. kada se deo prebeglih Srba naselio i na feudalnoj zemlji. Uprkos činjenici da je, prema pravnim regulativama, odnos kmeta i feudalca bio definisan tzv. urbarima (feudalnim ili državnim), zbog eksploatacije i tlačenja seljačkog stanovništva, položaj Srba u *Provincijalu* je bio veoma nepovoljan – zbog čega se razlikovao od položaja Srba u Vojnoj granici.⁷

Položaj pojedinaca, srpskog graničara bio je dominantno determinisan dvema koordinatama – državom, koju je reprezentovao vladar i koja je imala intenciju da kreira lojalnog podanika i crkvenom organizacijom, koja je želela da stvori vernika prema svojim merilima, kriterijumima i prema vlastitim projekcijama. U kulturi i poimanju XVIII veka, i više nego u kasnijim periodima, osećanje identitetske povezanosti i lojalnosti spadali su u socijalno

⁵ U periodu XVIII veka, Srbi su još uvek predstavljali versku i etničku, narodnosnu grupu. Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom ključu*, Beograd, 2001; Filip Putinja, Žoslin Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, Beograd, 1997.

⁶ Vojin Dabić, „Knezovi u Vojnoj krajini u Hrvatskoj i Slavoniji do polovine XVIII veka“, *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, 6, Beograd, 2007, str. 20-26; D. Mikavica, V. Gavrilović, G. Vasin, *Znamenita dokumenta za istoriju srpskog naroda 1538–1918.*, Novi Sad, 2007, str. 10–13.

⁷ Marko Popović, Miroslav Timotijević, Milan Ristović, *Istorija privatnog života u Srbia*, Beograd 2011, str. 188–190.

determinisane i strogo normirane vrline, koje je društvo apsolutne (i prosvećene) monarhije kroz vaspitanje i obrazovanje kreiralo, negovalo i podsticalo. Petrifikovani patrijarhalni socijalni obrazac, patrimonijalni model vlasti, kao i staleški sistem Habzburške monarhije, svoju su fundamentalnu potporu imali u strogom normiranju javnih i privatnih vrlina koje su konstituisale percepciju sveta, ali i ponašanje podanika, kao i ispunjavanje dužnosti svakoga od njih. Otuda su ljubav prema veri, manifestovana putem odanosti crkvenoj organizaciji (Karlovačka mitropolija) i habzburškoj domovini u najširem smislu, svedenoj na personalizovanu predstavu idealizovanog vladara – predstavljali dva ugaona kamena i najizrazitije manifestativne oblike lojalnosti i politike identiteta graničara u XVIII veku. Uz ove dve determinante postojala je i treća – *terra patria*, odnosno *zemlja očeva*, tj. vezanost za prostor Banata, mesto gde su pokopane kosti predaka, koje su, prema verovanju onovremenog čoveka, imale veliku simboličku, protektivnu moć. Nevedeni trojni identitetski kôd banatskih graničara, pripadnika srpske etnije, čvrsto omeđen religijom i crkvenom organizacijom, „mudrim“ carem zaštitnikom, garantom Privilegija, koji brine o svojim podanicima i braniteljima, kao i prostorom predaka – vezivao je pojedinca lojalnošću koja je bila primarna, a u kojoj je graničar nalazio utočište i sigurnost za sebe, svoju porodicu, imanje, zakone i vlastitu slobodu, merenu kriterijumima čoveka doba prosvećenosti.⁸

Takođe, ovaj vid lojalnosti i identitetskog samoodređenja imao je i snažna sakrosanktna svojstva, jer je domovina putem carske ličnosti obogotvoravana, dok je crkva preko svojih svetaca i mučenika sebi pridavala veoma slične svetačke karakteristike, zbog čega dolazi i do snažnog emocionalnog povezivanja sa pojmom domovine, za koju su upravo graničari morali da žrtvuju svoje živote. Vojni obveznici u Banatskoj granici⁹, kao i u drugim militarizovanim oblastima Habzburške monarhije, boreći su se i umirući za svog vladara žrtvovali su sebe *pro domino* (za vladara), čime su iskazivali svoju lojalnost zemlji, veri, caru, vladarskom domu i naposletku samoj domovini.¹⁰ Upravo zbog toga je onovremena smrt za domovinu, za koju se umiralo kao iskaz lojalnosti i pokornosti ličnosti vladara, a ne radi vršenja građanske dužnosti kao kasnije, kada je prevladala svest o javnom interesu – *res publica*, dakle, žrtvovanje za vladara smatrano je uzvišenim i veličanstvenim činom inspirisanim hrišćanskim vrlinama. Tim pre ako su sa druge strane bili vojnici Osmanskog carstva, pretežno islamske veroispovesti. Ideja

---

⁸ Vladimir Simić, *Za ljubav otadžbine. Patriote i patriotizmi u srpskoj kulturi XVIII veka u Habzburškoj monarhiji*, Novi Sad 2012, str. 13–19; Vil i Arijel Djurant, *Doba Voltera*, Beograd, 2004.

⁹ Dušan Popović, *Srbi u Vojvodini*, II, Novi Sad, 1959, str. 134–157.

¹⁰ E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, Princeton 1957, str. 234.

i princip vladarskog, odnosno dinastičkog patriotizma, čiji su militari bili ratnička emanacija, generisani iz samog centra vlasti u Monarhiji, sistematski su usmeravali osećanja ljubavi i privrženosti podanika prema caru i habzburškoj dinastiji. Komplementarnu empiriju primenjivala je i pravoslavna crkva u Monarhiji – ona konstituše svoj svetiteljski panteon sa ciljem molitve za spas „roda i otečestva“, podrazumevajući pod tim pravoslavno stanovništvo i austrijsku carevinu pod žezlom Habzburga. Pravoslavna crkva je u cilju sprovođenja svoje ideološke agende ustanovljavala kultove preminulih predstavnika verske i svetovne vlasti, čuvajući njihove mošti u svojim hramovima širom Vojne granice (i ne samo u njoj), čime je propagirala i podsticala ideju sakralizacije zemlje, odnosno prostora. Tako su se preko kultova svetitelja, mučenika za veru, ali i vladara – srpskih srednjovekovnih i habzburških, njihovih relikvija i svetih mesta gde se one čuvaju (crkava i manastira) uprostoravala i utvrđivala najvažnija uporišta kolektivnog identiteta Srba graničara. Njihovo ratovanje i mučeničko stradanje, posebno ako je od osmanske, *neverničke* ruke za istinske „hrišćanske vrline“ i „jedinu pravu veru“, po uzorima iz ranohrišćanskog perioda, u pravoslavnoj crkvi je interpretirano kao najviši religijski ideal, ali i čin patriotizma i lojalnosti vladarskom domu, koji otvara vrata spasenju duše nakon smrti.¹¹ Dokazivanjem i iskazivanjem lojalnosti na bojnopolju, kao vida potvrde identitetskog i vrednosnog (ideološkog) koda graničara, njihovi podvizi su monumentalizovani i heroizovani od strane pravoslavne crkve, koja je propagirajući najuzvišenije etičke vrline, ali i religijske obrasce, podsticala na žrtvu za veru, domovinu, Habzburški dom i vladaoca lično. Tako su u vreme bune Pere Segedinca Srbi graničari svoj izveštaj završavali rečima da će „u vjernosti cesarskog veličanstva i živjeti i umrjeti“.¹² Istoričar Dušan J. Popović pisao je da se feudalna organizacija u Vojnoj granici „bazirala na vernosti, a vojna na vernosti i disciplini“. U svojim molbama i predstavkama sami graničari su isticali kako su uvek služili i kako će u „redu militarskom, pa zakletvi, verno i pravo svagdar, mi i potomci naši, do poslednje kapi krvi naše služiti na svako mesto, gde zapovest bude“.¹³

Ideološke pretpostavke ovakvih narativa bile su oslonjene na snažan antiosmanski resantiman koji je vukao korene iz srednjeg veka, od kada je vekovima konstruisana slika o Osmanskom carstvu kao svojevrsnoj *Imperiji zla* i o *imaginarnom Turčinu* kao prototipu drugosti, koja ne govori samo o nasleđu prošlih vremena već se putem te nadgrađene predstave

¹¹ *Srpski svetitelji u slikarstvu pravoslavni naroda*, Novi Sad 2007.

¹² Dušan J. Popović, „Vojna granica“, u: *Vojvodina II*, str. 321.

¹³ *Isto*, str. 321.

čak i kada je ta vrsta opasnosti prošla, smišljeno i sistematski stvarala slika o hrišćanskoj i habzburškoj nadmoći, vrlinama i navodnoj moralnoj i civilizacijskoj superiornosti. Rečju, slika *strašnog Turčina* opterećena negativnim stereotipima, hiperbolama, metaforama, kao i širenje straha, bili su i u XVIII veku fundamentalni konstitutivni elementi kreiranja i unutrašnje homogenizacije šire habzburškog, ali i uže heroizovanog graničarskog identiteta.¹⁴ U tom kontekstu borba hrišćana predvođenih habzburškim vladarima, protiv Osmanskog carstva je interpretirana kao borba dobra i zla, u kojoj su verski propovednici osmanska osvajanja percipirali kao kaznu Božiju zbog verskih prestupa hrišćanskog stanovništva, čime je veštim emotivnim manipulacijama snažen autoritet habzburških vladara, ali i motivacija i poslušnost njihovih podanika. Tako su Osmanlije u diskurzivnoj empiriji dinastičke propagande Habzburga, postale vekovni, nezamenjivi „drugi“, najbolji *raison d'etre*, i ključni cilj i misija austrijske vladarske kuće, a vojnici, graničari – neustrašivi sprovodioci ove tzv. hrišćanske i civilizacijske *promisli* carskog dvora u Beču, koji će hrišćanstvo, ali i Srbe same osloboditi „turskog jarma“.¹⁵

Odanost caru i Dvoru, kao deo identiteta i ideološkog korpusa vrednosti obveznika iz Vojne granice, bila je komplementarna sa predstavom „očinskog“ i „pastirskog“ lika karlovačkih mitropolita, kao verskih lidera i predvodnika pravoslavne crkve u Monarhiji. O podeljenom autoritetu i snažnoj lojalnosti ličnosti crkvenih poglavara svedoče brojni istorijski izvori, ali i likovne predstave. Lojalistička ideološko-identitetska dihotomija je vizuelno iskazivana najčešćim postavljanjem ikoničnih portreta karlovačkih mitropolita neposredno kraj idealizovanih portreta habzburških vladara. Sem dvojne lojalnosti ovakve piktoralne predstave su imale svrhu da prikažu ideju sloge između države i crkve, kao i jasan hijerarhijski i subordinacijsko-pokroviteljski odnos habzburških vladara prema pravoslavnim crkvenim poglavarima, a time i njihovoj pravoslavno-graničarskoj pastvi.¹⁶ Na ovaj način, iskazivanjem lojalnosti Dvoru, pravoslavni mitropoliti su osiguravali garancije za očuvanje verskog i etničkog identiteta svojih podanika, dok je za njih upravo crkva sredstvo za vlastito kolektivno identitetsko samopotvrđivanje. Neretko su i sami mitropoliti u svojim poslanicama podučavali vernike odanosti i vernosti austrijskom Dvoru, istovremeno tražeći istu vrstu lojalnosti i za crkvu

¹⁴ Marko Šuica, „Percepcija Osmanskog carstva u Srbiji“, u: *Imaginarni Turčin*, ur. Božidar Jezernik, Beograd 2010, str. 285.

¹⁵ Alaida Asman, *Duga senka prošlosti*, Beograd, 2011.

¹⁶ Vladimir Simić, *nav. delo*, str. 165–204.

i njen kler.¹⁷ Tako je mitropolit Pavle Nenadović u svojoj poslanici iz 1753. svojim vernicima poručio: „... i nemojte gubiti vernu službu slavnog naroda našeg i toliko krvoprolićije, ne štedeći svoja imanja i živote za korist presvetlog doma austrijskog i njihovih carskih veličanstava...“ Pet godina kasnije u svom pismu, Nenadović opisuje pobjedu graničara nad Prusima i navodi kako je ta pobjeda darovana dvoru od Boga i da bi i Srbi trebalo da budu zahvalni i da se mole da carsko oružje odnese još puno pobjeda nad neprijateljima. U poslanici kojom je objavljivao kolika je „carska milost“ prema Srbima, jer su se u ratu posvedočili (Sedmogodišnji rat protiv Pruske) kao odani vojnici, Pavle Nenadović piše da bi tu vernost potvrdili i manifestovali odanost dvoru, trebalo bi svi graničari da se prihvate oružja i pridruže svojim sinovima, braći, prijateljima, i na taj način dokažu vernost domovini, a donoseći pobjedu nad neprijateljem i mir i korist dvoru. „Zato vas dragi sinovi“, nastavljao je mitropolit Nenadović, „očinski i arhipastirski podučavamo, savetujemo i učimo da kao što i do sada za njihovo veličanstvo niste štedeli svoje živote i imanja, to ne radite ni sada, nego kada vas pozovu odano i verno i sretno u rat odete, bez razmišljanja sumnje i straha. Ovde jedan drugom budite odani i verni i ovde možete poginuti biti ranjeni ili dopasti ropstva, jer se sve ovo dešava u ratu, i sve se ovo događa, a jedanput i umreti treba, a umiru i oni koji žive u miru, a oni koji umru u borbi (za dvor i domovinu – prim. M. B.) od crkve su i Boga blagosloveni.“¹⁸

Takođe, mitropolit Pavle Nenadović je svoju pastvu podučavao da se čuvaju toga da im neko u glavu ne usadi loše stvari, i da „onu slobodu za koju su naši pradedovi prolili premnogo krvi ne izgubite“, misleći na Privilegije dobijene od bečkog dvora. „Budite tvrdi i snažni“, savetovao ih je, „a koga zapadne da ide na front neka ide radosno, a za njihov život i pobjedu moliće se u svim našim crkvama i manastirima.“ Na temeljima graničarske vernosti caru, mitropolit im je obećavao milost, dobar položaj i zaštitu od ugrožavanja, u poslanici od aprila 1764.¹⁹ Slično tome, u poslanici koju je poslao pred uskršnje praznike, aprila 1765. poručio je svojoj pastvi da budu verni i odani visokom carskom dvoru do poslednje kapi krvi, da se povinuju uvek carskim vlastima i da odanošću uživaju zemaljska blaga i zasluže večni život. Dok im u obraćanju, sledeće 1766. direktno poručuje: „tako i vsemilostivejši deržavnim carem

---

¹⁷ Nenad Ninković, „Pastirske poslanice mitropolita Pavla Nenadovića“, u: *Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije*, Novi Sad, 2012, str. 190-191.

¹⁸ Arhiv SANU, 12176-a, Cirkulari Karlovačke arhiepiskopije

¹⁹ Arhiv SANU, 12176-a, Cirkulari Karlovačke arhiepiskopije

našim i cesaru i cesarici kralju i kraljici i vesi avgustejšej familiji carskoj vovsjakoje vremena verni bodri i neutrudni i do poslednje kaple krove i postojani.²⁰

Pitanje identitetskog samoodređenja u prednacionalno doba apsolutne monarhije bilo je veoma kompleksno, posebno u etnički i religijski raznolikom društvu kakvo je bilo austrijsko, u kome je podanik mogao da bira između vernosti državi i regionu, užem prostoru iz koga je poticao. U XVIII veku lokalni i državni identitet su bili komplementarni, kao emanacija ideoloških narativa o maloj i velikoj domovini. Osećaj pripadnosti graničari su imali prema caru, austrijskoj domovini, ali i prema sopstvenom selu, rodnom kraju, banatskom prostoru. Tek će reforme Josifa II pokušati da unifikuju carevinu darivanjem jedinstvenog identitetsko-ideološkog modela u pokušaju homogenizacije, ali i nacionalizacije Monarhije, što će izazvati nove podele i socijalno-hijerarhijsku prekompoziciju, karakterističnu za devetnaestovekovna građanska društva, utemeljena prevashodno na nacionalnoj legitimnosti. Do kraja XVIII i početkom XIX veka staleško i predmodernno društveno uređenje je još uvek bilo stabilno, a sama država u nacionalnom smislu neutralna i nezainteresovana. U takvim okolnostima koje su institucionalno uglavnom pretrajavale sve do revolucije 1848/49. pravno je bio regulisan samo položaj Hrvata, Srba i erdeljskih Sasa. Hrvati i Sasi, smatrani su staleškim narodima i imali su svoje teritorijalno omeđene jedinice. S druge strane Srbi su imali široku crkveno-školsku autonomiju sa mitropolitom koji je do sedamdesetih godina XVIII veka imao ingerencije i nad svetovnim licima.²¹ Srpska težnja za vlastitom teritorijalnom jedinicom, koja je osnov misli i narativa o Vojvodini u XIX veku, bila je u ranijem periodu delimično kompenzirana egzistiranjem Vojne granice u kojoj su Srbi kao vojni obveznici ostvarivali svoja individualna i kolektivna prava. Navedena prava Srbima su za vojničku službu bila garantovana od cara lično, a deo srpskih privilegija u Vojnoj krajini bio je simbolički čuvan do 1824. u staroj severinskoj crkvi u posebnom okovanom sanduku. Kao odgovor na ovu vrstu protektorata i zaštite od uključivanja u ugarski feudalni sistem predstavnici Srba su izgovarali reči svoje lojalnosti na latinskom: *Obećavamo vernost, borićemo se svi, spremni da damo život i krv, da umremo za vernost, za rimskog cara i Sveto rimsko carstvo*. Na to je car odgovarao: *Živite u miru i budite mi verni*.²² Naposletku, vernost vladaru i carskom domu bili su *coditio sine qua non* u funkcionisanju i

---

²⁰ Isto.

²¹ P. Rokai, Z. Đere, T. Pal, A. Kasaš, *Istorija Mađara*, str. 378–379; Slavko Gavrilović, *Srbi u Habzburškoj monarhiji*, Novi Sad, 1994, str. 20–27.

²² Vladimir Simić, *nav. delo*, str. 371.

korišćenju individualnih i kolektivnih prava garantovanih Privilegijama – čime je nužno bila determinisana sveukupnost političkog položaja, ali i ponašanja Srba graničara. Egzistiranjem Vojne krajine u Banatu, bečki Dvor je rešavao pitanje zaštite južnih granica, ali i problem popune graničarskih vojnih jedinica. S druge strane ugarski staleži su negodovali, jer je formiranjem Vojne granice Banat izuzet iz njihovih institucionalno-staleških nadležnosti, kao i iz regionalnih, upravnih i sudskih organa unutar civilnog županijskog ustrojstva. Istiskivanjem ugarskog plemstva i faktičkim oduzimanjem značajne vojne sile – rebelijanski orijentisani ugarski staleži su gubili moćan argument u sukobima sa Dvorom, koji je bezuslovno mogao da računa na graničarski vojnički sloj.²³ Identitetske i ideološke pretpostavke u funkcionisanju Vojne granice, kao i težnja za očuvanjem privilegija, koje je car za vernu vojnu službu dodeljivao Srbima i mitropolitu kao njihovom duhovnom i faktičkom svetovnom predvodniku – bile su razlog zbog kojih su militari neizostavno ulazili u sukob prilikom svake pobune ugarskih staleža protiv habzburškog vladara.

Od XVI do XVIII u Habzburškoj monarhiji se među ostalima stvaraju pretpostavke za konstituisanje slovenskog ili ilirskog protonacionalnog identiteta. Dela dubrovačkih humanista uz obilato korišćenje legendi i mitologije o velikim ratnim podvizima stvarala su osnovu za kasnije uspešnu političko-ideološku propagandu graničara. Nije tu bila reč o modernoj naciji, kao političkom konstrukt XIX veka, još manje o postojećoj konfesionalnoj zajednici, već prevashodno o pokušajima konstituisanja imaginarnog slovenskog diskurzivnog kolektiviteta i identiteta. U XVII veku viziji imaginarnog *slovenstva* na balkanskim i južno-srednjoevropskim prostorima pridodat je i jezik kao jedan od osnova za prepoznavanje i identitetsko razlikovanje u odnosu na „druge“. Osećanje zajedničkog identiteta čiji je temelj bio manje-više jedinstveni slovenski jezik podsticano je u književnosti. Jedno od najvažnijih dela nastalih u tu svrhu biće i *Kraljevstvo Slovena* Dubrovčanina Mavra Orbina, koje je njegov autor namenio, kako kaže, „slovenskoj naciji“ kao znak i svedočanstvo veličine njenih predaka i kao svetli primer njihovog junaštva.²⁴ Ovo je bio tek začetak šireg talasa patriotskih dela koja su imala zadatak da šire osećaj slovenskog identiteta u Habzburškoj monarhiji, ali i da slave ratničke vrline Slovena, koji su uglavnom bili pripadnici militariskog staleža, koji je, prema Orbinu, ratovao u Evropi, Aziji i Africi. Homogenizacija i pridavanje jedinstvenog ideološko-identitetskog obrasca za sve

²³ P. Rokai, Z. Đere, T. Pal, A. Kasaš, *nav. delo*, str. 335–338.

²⁴ Mavro Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, Zrenjanin, 2006.

Slovene/Ilire je imaginativna karakterologija u kojoj dominantno mesto zauzima *virtus militaris* u najrazličitijim pojavnim oblicima. Najčešći etimološki argument ticao se teze da se sam slovenski etnonim (ime) izvodio iz reči „slava“, što je u mediavalnom vrednosnom sistemu moglo da označava samo jednu vrstu proslavljanja, onu ratničku koju su Sloveni sticali kroz istoriju svojim junačkim delima. Ovom vrstom imaginacije ili *izmišljanja tradicije* trebalo je slati poruku njihovim potomcima i opravdati njihovu funkcionalizaciju i zadržavanje u dominantnom položaju carevih vojnika.²⁵ U tom kontekstu Srbi, a posebno graničari su u vrednosnom sistemu Habzburške dinastije smatrani za lično vladarsko nasleđe, baštinu – *patrimonium Domus Austriacae* ili *carske sinove*, prevashodno zbog toga što su njihova prava, determinisana Privilegijama, data po principu plemena/naroda (*les origines*), a ne teritorije.

Delo preteče kritičke historiografije u Srba, Jovana Rajića, *Istorija raznih slovenskih narodov, najpače Bolgar, Horvatov i Serbov*, objavljeno u Beču 1794. takođe je kao i Orbinijevo, proslavljalo *virtus militaris*, kao ključnu karakteristiku Slovena/Ilira.²⁶ Korice navedene knjige, koje je radio Jakov Orfelin, pokazuju junačke vrline Slovena i Srba preko zarubljene piramide sa čije leve i desne strane se nalaze figure slovenskih ratnika – jednog oslonjenog na piramidu sa lukom i strelom, dok je drugi na suprotnoj strani, držeći u jednoj ruci koplje, a drugom pokazujući centralni natpis uklesan na piramidi – *rodu i obščestvu*. Upravo je navedeni natpis bio *sukus* identitetskog i ideološkog koda banatskih graničara – dva temeljna oblika lojalnosti, svom pravoslavnom etnosu i habzburškoj/austrijskoj domovini/zajednici. Habzburška patriotska osećanja, kao i kompatibilna ljubav prema rodu, opisani kroz dela slavnihi istorijskih ličnosti i događajnih mitologema, trebalo je da postanu primeri na koje je potomstvo moralo da se ugleda i da ih podražava. Za razliku od *Kraljevstva Slovena*, drugi centralni segment uobličavanja ideološkog versko-političkog programa srpsko-graničarske egzistencije bila su književno-propagandna dela u službi Karlovačke mitropolije. Jedno od najparadigmatičnijih u tom smislu je bilo, nikad štampano, delo Pavla Ritera Vitezovića, *Serbia illustrata libri octo (Objašnjenje Srbije u osam knjiga)* posvećeno dostojanstvenicima pravoslavne crkve i srpskom narodu, koji je trebalo da vidi vlastitu *slavnu prošlost*, koja bi trebalo da ga ohrabri za „dalju borbu za časni krst, da izbaci tiranina (misli na Osmanlije – prim. M. B.) iz svoje krvlju zasićene domovine, pa da obnovi svoje žrtvenike i ognjišta u slavu Božiju i

²⁵ Erik Hobsbaum, Terens Rejndžer, *Izmišljanje tradicije*, Beograd, 2011.

²⁶ Sima Ćirković, „Rajićeva *Istorija* i počeci moderne srpske historiografije“, u: *O historiografiji i metodologiji*, Beograd, 2007, str. 63–70.

svoju“, kako je napisao Vitezović.²⁷ Jačanju i homogenizovanju etničkog, verskog, ali i šire habzburškog identiteta Srba, graničara pre svih, trebalo je da služe i druge sakralne i profane knjige.

Militantnost kao najpoželjnija karakteristika južnoslovenskog etnosa u Habzburškoj monarhiji, predstavljena i književno i putem umetničkih dela kao viteški ideal, bila je temeljna ideološka pretpostavka i najpoželjniji slovenski, kasnije srpski etički ideal služenja caru i habzburškoj domovini. Sama knjiga Mavra Orbina, kao važan ugaoni kamen u navedenim ideološkim težnjama bečkog dvora, bila je veoma živa i prisutna u srpskoj sredini, a posle prvog usledilo je i drugo izdanje ove edukativne i pragmatične publikacije, štampano u Sankt Peterburgu 1722. i ubrzo uvezeno za potrebe slovenskih čitalaca u Austriji, a pre svega za korišćenje u školama i pravoslavnim crkvama. O velikim ratničkim podvizima srpskih graničara pisali su u svojim izveštajima i zapovednici carske vojske od Badenskog i Veteranija do Hercoga od Hildburghauzena koji ih je nazivao vanrednim ratničkim materijalom i „blagom carske kuće koje se ne može ni kupiti ni zlatom platiti“. U svojim izveštajima je slavio ratnički duh, izdržljivost, spremnost na patnju ovih „rođenih vojnika“ koji su odani Habzburškoj monarhiji ne iz straha, već iz mržnje protiv Osmanlija, a još više „iz ljubavi prema domovini“, kako je pisao. Ovi ratnici, prema Hildubrgbauzenu „nikada ne prebegavaju neprijatelju“, čine dobar štit protiv dezertiranja drugih trupa, a uz sve navedeno i malo koštaju, završavao je u racionalnom duhu svoj izveštaj austrijski komandant.²⁸ Nesumnjivo da je ovo bila njegova procena na temelju ličnog uvida i iskustva ratovanja sa graničarima, ali i pokušaj njihove konstrukcije identiteta, kako bi se i Beč ali i oni sami uverili u ono što je bio zajednički interes obe strane. I drugi velikodostojnici Monarhije i hroničari su u istom duhu pisali o graničarima, a Fridrih Vilhem fon Taube ih je nazivao „živim zidom protiv Turaka“, pa je granica zbog toga smatrana svojevrsnom „riznicom austrijske kuće“. Prema sačuvanim zapisima Bartenštajna, čelnika Ilirske dvorske deputacije, militari nisu puno zahtevali iz carske kase (budžeta), u ratno doba sami su se regrutovali, nosili su jeftine uniforme i opremu, bili su pouzdani i dezertiranje im je bilo strano, predstavljali su štit protiv dezertiranja drugih, izdržljiviji su i efikasniji u borbama od ostalih trupa.²⁹ I ovaj poverljivi izveštaj, koji nije služio u identitetske ili ideološke svrhe bio je *per se* dobar primer da su sve navedene pretpostavke za konstrukciju identitea Banatske vojne granice i

²⁷ Vjekoslav Klaić, *Život i djela Pavla Rittersa Vitezovića*, Zagreb, 1914, str. 274–275.

²⁸ Dušan J. Popović, „Vojna granica“, u: *Vojvodina II*, str. 271.

²⁹ *Isto*, str. 271.

ideološko usmeravanje graničara – bili u velikoj meri zasnovani na tačnim i u empiriji proverljivim podacima i racionalnim državnim i dinastičkim interesima. Sem svega navedenog interes Dvora je bio zadovoljen i time što su nelojalni ugarski staleži fizički bili odvojeni od osmanske vojske i državne teritorije, sa kojom su bili skloni da paktiraju u vreme pobuna. Ova činjenica je u značajnoj meri doprinosila nezavisnosti i snaženju apsolutističke vlasti habzburških careva i slabljenju ugarskih fudalaca. Naravno, i samim Srbima, graničarima je ovakav martirološko-heroizatorski identitet odgovarao, jer ih je činio u izvesnom smislu političkim faktorom, jer bi bez uloge koju im je bečki dvor namenio pali pod vlast ugarskih staleža koji su ih smatrali „zlim gostima i golim oružjem dvorske politike“. Svakako da bi se Granici, iako ne u apsolutnom značenju, moglo pripisati i očuvanje etničkog, jezičkog i religijskog identiteta Srba u ugarskim delovima Habzburške monarhije, jer su uz druga ostvarena prava u lancu komande zadržavali i svoj narodni jezik kao osnov identitetskog samoodržanja.³⁰

U toku postojanja austrijskih granica njihova teritorija i vojno-administrativno uređenje su često menjani, da bi se svi korišćeni propisi normirali i kodifikovali 1754. u akt pod nazivom *Prava Vojne granice*, koji je najpre važio za karlovački i varaždinski generalat, da bi se kasnije njegova jurisdikcija proširila i na prostor Banatske Vojne granice. Ovaj pravni galimatijas akata različite i nejednake važnosti važio je do 1787., kada je donet *Kantonregulament*, kojim je Granica uređena po kantonalnom principu. Naravno, kako je ona bila svojevrsni logor ili tamnica, kako ju je odredio Drago Roksandić, za nju se podrazumevalo važenje „deset Božijih zapovesti“, bečki „ratni propisi“ (*Kriegsartikel*), carski edikti, uredbe, dok je za građanske parnice bilo merodavno civilno austrijsko pravo.³¹ Do konačne kodifikacije i unifikacije svih vojnih propisa na prostoru Monarhije došlo je 1807. izdavanjem *Osnovnog graničarskog zakona*, koji je trebalo da sveobuhvatno pravno reguliše i uredi život graničara. Sam austrijski car Franc I koji je izdavao ovaj pravni akt, „našim vjernim i hrabrim vojenim-graničarom“, u preambuli, obrazloženju i motivaciji za donošenje ovog zakona je naveo „gotovost, hrabrost, postojanstvo i vjernost s kojom vojni-graničari sebe u svakoj prilici našej oružnoj službi posvetili jesu...“³² Takođe, 7. maja 1850. bečki dvor je doneo izmenjen i dopunjen *Osnovni graničarski zakon*, koji je uređivao Granicu do kraja njenog postojanja, čime je njena uprava bila u potpunosti odvojena

³⁰ *Isto*, str. 272.

³¹ Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska: La Croatie Militaire. Krajiško društvo u Francuskom carstvu (1809–1813)*, I, Zagreb, 1988, str. 182.

³² D. Mikavica, V. Gavrilović, G. Vasin, *nav. delo*, str. 160–201.

od uprave u *Provincijalu* – potčinjena neposredno Ministarstvu rata u Beču. Najmanje administrativno-teritorijalne jedinice u Granici bile su mesne opštine. Jedna ili više opština činile su kompaniju, dok je 12 kompanija sačinjavalo regimentu (puk). Na čelu mesne opštine nalazio se načelnik i opštinski odbor, koje je opština sama birala. Vladar (habzburški car) je imao vrhovnu komandu nad graničarima i pravo da postavlja sve njihove oficire. Generalna komanda je predstavljala vrhovnu vojnu, upravnu i sudsku vlast obaveznu da sprovodi vladarske naredbe, koje su im upućivane preko Ministarstva rata.³³

S obzirom da je vremenom slabila moć Osmanskog carstva, koje je zapadalo u sve dublju ekonomsku, društvenu, vojnu, političku i državnu krizu, banatski graničari su u XVIII i XIX veku učestvovali i u svim drugim ratovima koje je Austrija vodila, pre svega jer su bili najjeftinije i vojnički najefektivnije trupe. Banatski militari su ratovali: protiv Prusa u Ratu za austrijsko nasleđe (1740–1748), Sedmogodišnjem ratu (1756–1763), u Ratu za bavarsko nasleđe (1778–1779), protiv Osmanskog carstva 1787–1791., revolucionarnim ratovima protiv Francuske, tj. Napoleona 1792–1815., i protiv Pruske 1866. godine. Sami militari su u svojim predstavkama Dvoru neretko isticali kako su uvek lojalno i verno služili „u redu militarskom, po zakletvi, verno i pravo, svagdar mi i potomci naši, do poslednje kapi krvi naše služiti na svako mesto, gde zapovest bude“.³⁴ U drugoj polovini XIX veka, kada je savim oslabila svaka pretnja od Osmanlija i posebno nakon austro-ugarske 1867. i hrvatsko-ugarske nagodbe 1868., Granica je razvojačena *Zakonskim člankom 27*, koji je doneo ugarski sabor, čime je Banatska Vojna krajina i prestala da postoji 1873. godine.³⁵ Značajno pre njenog formalnog ukidanja gotovo sve idejne i identitetske pretpostavke su u velikoj meri bile delegitimisane, prestavši da budu činilac unutrašnje kohezije i homogenizacije graničarskog staleža. Promenjene istorijske okolnosti, nestanak osmanske opasnosti, modernizacija načina ratovanja u tehničkom i strategijskom smislu ishodovali su realan gubitak interesovanja za opstanak Vojne granice u Banatu, a time i potrebu za očuvanjem identitetskog i ideološkog okvira kao nužnih pretpostavki za njeno egzistiranje. Druga polovina XIX veka, kao vreme konstituisanja evropskih nacija i uzleta nacionalističkih ideologija, nije bila naklonjena nadnacionalnim i multikonfesionalnim imperijama i Granici kao *modus operandi* za njeno istorijsko očuvanje.

³³ Jovan Savković, *Pregled postanka, razvitka i razvojačenja Vojne granice (od XVI veka do 1873.)*, Novi Sad, 1964, str. 82–87.

³⁴ Dušan J. Popović, “Vojna granica”, u: *Vojvodina II*, str. 321.

³⁵ *Istorija srpskog naroda*, knj. V-2, Beograd, 1994, str. 194–202.

IZVORI

- Arhiv SANU, 12176-a, Cirkulari Karlovačke arhiepiskopije
 Mavro Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, Zrenjanin, 2006.
 D. Mikavica, V. Gavrilović, G. Vasin, *Znamenita dokumenta za istoriju srpskog naroda 1538–1918*, Novi Sad, 2007.

LITERATURA

- Istorija srpskog naroda*, knj. III-1, III-2, IV-1, V-2, Beograd, 1994.
 Dušan J. Popović, “Vojna granica”, u: *Vojvodina II*, Novi Sad, 2008.
 Robert A. Kann, *A history of the Habsburg Empire 1526-1918*, Berkeley, 1980.
 P. Rokai, Z. Đere, T. Pal, A. Kasaš, *Istorija Mađara*, Beograd, 2002.
 Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom ključu*, Beograd, 2001.
 Filip Putinja, Žoslin Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, Beograd, 1997.
 Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska: La Croatie Militaire. Krajiško društvo u Francuskom carstvu (1809–1813)*, I, Zagreb, 1988.
 Marko Popović, Miroslav Timotijević, Milan Ristović, *Istorija privatnog života u Srba*, Beograd, 2011.
 Vladimir Simić, *Za ljubav otadžbine. Patriote i patriotizmi u srpskoj kulturi XVIII veka u Habzburškoj monarhiji*, Novi Sad, 2012.
 Dušan Popović, *Srbi u Vojvodini*, II, Novi Sad, 1959.
 E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, Princeton, 1957.
Srpski svetitelji u slikarstvu pravoslavnih naroda, Novi Sad, 2007.
 Marko Šuica, “Percepcija Osmanskog carstva u Srbiji”, u: *Imaginarni Turčin*, ur. Božidar Jezernik, Beograd, 2010.
 Alaida Asman, *Duga senka prošlosti*, Beograd, 2011.
 Nenad Ninković, „Pastirske poslanice mitropolita Pavla Nenadovića“, u: *Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije*, Novi Sad, 2012.
 Slavko Gavrilović, *Srbi u Habzburškoj monarhiji*, Novi Sad, 1994.
 Erik Hobsbaum, Terens Rejndžer, *Izmišljanje tradicije*, Beograd, 2011.
 Jovan Savković, *Pregled postanka, razvitka i razvojačenja Vojne granice (od XVI veka do 1873.)*, Novi Sad, 1964.
 Vojin Dabić, „Knezovi u Vojnoj krajini u Hrvatskoj i Slavoniji do polovine XVIII veka“, *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, 6, Beograd, 2007.
 Vjekoslav Klaić, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića*, Zagreb, 1914.
 Sima Ćirković, „Rajićeva Istorija i počeci moderne srpske istoriografije“, u: *O istoriografiji i metodologiji*, Beograd, 2007.
 Vil i Arijel Djurant, *Doba Voltera*, Beograd, 2004.